

KONCEPT PRIJELAZNOSTI IZ KOGNITIVNOLINGVISTIČKE PERSPEKTIVE

Silobrčić, Domagoj

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:746831>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-05**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

Odsjek za Hrvatski jezik i književnost

Hrvatski jezik

Kognitivna gramatika

**KONCEPT PRIJELAZNOSTI IZ
KOGNITIVNOLINGVISTIČKE PERSPEKTIVE**

ZAVRŠNI RAD

DOMAGOJ SILOBRČIĆ

Split, rujan 2024.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Prijelaznost iz perspektive tradicionalnih hrvatskih gramatika	3
2.1. <i>Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta Josipa Silića i Ive Pranjkovića</i>	3
2.2. <i>Gramatika hrvatskoga jezika Dragutina Raguža</i>	3
2.3. <i>Sintaksa hrvatskoga književnog jezika Radoslava Katičića</i>	4
3. Prijelaznost iz kognitivnolingvističke perspektive	5
3.1. <i>Transitivity in grammar and discourse</i> Paul J. Hoppera i Sandre A. Thompson	5
3.2. <i>Towards a cognitive model of transitivity</i> Sally A. Rice	7
3.3. Osnovni pojmovi kognitivne gramatike relevantni za prijelaznost	7
3.3.1. Model biljarske kugle	7
3.3.2. Semantičke uloge	8
3.3.3. Direktni objekt	9
4. Rubni tipovi prijelaznih konstrukcija	12
4.1. Nužnost agentivnoga aktanta u prijelaznoj konstrukciji	12
4.2. Odnos dijela-cjeline te koncept geometrijske omeđenosti (<i>zauzimati / sadržati</i>) ...	13
4.3. Rečenice sa tercijarnopovratnim glagolima	16
4.4. Konstrukcije s tautološkim objektima	18
4.4.1. Konstrukcije s konceptualnim predodžbama prostora i vremena	19
4.5. Konstrukcije s perceptivnim glagolima	20
4.5.1. Konstrukcije s dekomponiranom predikacijom	23
5. Zaključak	26
6. Literatura	28
7. Sažetak / Abstract	29

1. Uvod

Prijelaznost ili tranzitivnost unutarnja je glagolska kategorija koja se tradicionalno opisuje kao svojstvo glagola prema kojemu radnja koju subjekt obavlja može prelaziti na objekt, obuhvaćati objekt radnjom ili stvarati objekt (Milković 2009: 243). Suvremena kognitivna lingvistika, koja u osnovi tvrdi da je jezik izravan odraz spoznajnih procesa u čovjekovu umu i zato čini inherentan faktor ljudske spoznaje (Tabakowska 2005: 19), drugačije gleda na taj jezični fenomen. Kognitivni lingvisti Branimir Belaj i Goran Tanacković Faletar (2017) ističu da se starije teorije u jezikoslovnoj kroatistici zadovoljavaju objektivističko-formalnim pristupom u definiranju prijelaznosti, opisujući je samo kroz prizmu odnosa glagola s njegovim najčešće objektnim dopunama, ne uzimajući pritom u obzir cijeli niz pragmatičkih i semantičkih čimbenika bez kojih se koncept prijelaznosti jednostavno ne može dovoljno temeljito opisati. Izravni objekt jest po samoj naravi prijelaznosti usko povezan sa samim procesom (Belaj i Tanacković Faletar 2017: 162), odnosno glagolom, ali detaljnija analiza prijelaznih konstrukcija ipak zahtijeva uključivanje semantičkih i pragmatičkih čimbenika. U radu ćemo usporediti formalna, tradicionalistička shvaćanja gramatičke kategorije prijelaznosti sa kognitivnolingvističkim shvaćanjima, a time se nadamo ponuditi sveobuhvatniji pogled na tu kategoriju u hrvatskome jeziku.

Jedan od temeljnih testova prijelaznosti određene konstrukcije jest mogućnost uspostave njezinoga pasivnog korelata na temelju zajedničke semantičke baze jer polazimo od pretpostavke da svaka prototipna prijelazna relacija glagola i direktnoga objekta podrazumijeva ovjerenu, gramatičnu pasivnu inačicu (Belaj 2003: 266), pa tako primjerice prijelaznost ili tranzitivnost rečenice *Nejake lipe vjetar krvnički zasukuje* (Jelić 1984: 41) možemo provjeriti mogućnošću uspostave gramatički ispravnoga pasivnog korelata *Nejake lipe zasukane su krvnički od vjetra*, a koja jasno i nedvosmisleno pokazuje da je spomenuta aktivna konstrukcija uistinu prijelazna, odnosno da ima visok stupanj prijelaznosti na temelju kojega može stvoriti gramatički prihvatljivu pasivnu inačicu. Test uspostave pasivnoga korelata u ovome će radu biti polazišna točka za provjeru stupnja prijelaznosti različitih konstrukcija te za analizu ne samo formalnih gramatičkih čimbenika već i onih semantičkih i pragmatičkih koji utječu na stupanj prijelaznosti.

Naime, gotovo sve gramatičke kategorije u okviru kognitivne lingvistike predstavljaju radijalne kategorije utemeljene na efektu prototipa, a u okviru takvih kategorija uvijek prepoznamo prototipnije i rubnije, odnosno „bolje“ i „lošije“ članove, pa je to tako i kada je riječ o konceptu prijelaznosti. Neke konstrukcije imaju višu, a neke nižu razinu prijelaznosti,

a taj se fenomen ne može objasniti samo formalnim elementima, već se u obzir moraju uzeti i semantički i pragmatički čimbenici. Prijelaznost konstrukcije poput *Predsjednik Milanović jučer je primio izraelskog veleposlanika* potvrđuje njezin gramatički ovjereni pasivni korelat *Izraelski veleposlanik jučer je primljen od (strane) predsjednika Milanovića*, ali u rečenici *Stadion prima pedeset tisuća ljudi*, čiji je pasivni korelat *Pedeset tisuća ljudi primljeno je od stadiona*. neovjeren i negramatičan, pa upravljačke sposobnosti glagola „primiti“, koje tradicionalni gramatičari drže jednim od prototipnih prijelaznih glagola i ishodištem tranzitivnosti, stavlja pod veliki upitnik. Već iz prethodnoga primjera jasno je da se prijelaznost, kao i druge gramatičke kategorije, ne može dovoljno dobro objasniti samo objektivističko-formalnim čimbenicima, primjerice sintaktičkom sponom glagola i objekta, već u obzir valja uzeti i konceptualne odnose na razini cijele rečenice, a ponekad i širega konteksta, pa se stoga u analizu uključuju semantički i pragmatički čimbenici. U kontekstu prijelaznosti, u ovome će nam radu od velikoga značaja biti istraživanja Paula J. Hoppera i Sandre A. Thompson (1980), te Sally A. Rice (1987).

U prvome dijelu ovoga rada opisat ćemo kako je koncept prijelaznosti opisan u tradicionalnim hrvatskim gramatikama poput *Sintakse hrvatskoga književnog jezika* (2002) Radoslava Katičića, *Gramatike hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta* Josipa Silića i Ive Pranjkovića (2005) i *Gramatike hrvatskoga jezika* Dragutina Raguža (2010), a zatim ćemo analizirati koncept unutarnje glagolske kategorije prijelaznosti u okvirima kognitivne lingvistike. Posebnu ćemo pozornost posvetiti i nekim rubnim prijelaznim konstrukcijama, koje tradicionalni pristupi često zanemaruju, a kognitivna lingvistika pomno analizira, jer upravo one razotkrivaju svu složenost ove glagolske kategorije, koju formalna definicija ne može dovoljno temeljito rasvijetliti.

2. Prijelaznost iz perspektive tradicionalnih hrvatskih gramatika

2.1. Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta Josipa Silića i Ive Pranjkovića

Glavna je zamjerka kognitivnolingvističke gramatičke škole u odnosu na tradicionalnu to što u središte pozornosti stavlja sintaksu, a semantiku i pragmatiku te kognitivnu i psihološku pozadinu ljudskih jezika potpuno zanemaruje. To je tako i kada je u pitanju koncept prijelaznosti, i kada se taj koncept stavi u kontekst konstrukcija općenito. Tradicionalni opisi ove unutarnje glagolske kategorije nedovoljno temeljito osvjetljavaju njezinu narav, zaustavljajući se na objašnjenju da je prijelaznost prije pitanje sintaktičke spojnice predikata i objektne dopune. Tako primjerice gramatika Josipa Silića i Ive Pranjkovića prijelaznost objašnjava preko gramatičkoga odnosa predikata i objekta. U kratkom je paragrafu obrazloženo da se prijelaznost javlja zbog sintaktičkoga fenomena rekcije, pri kojoj glagol u ulozi predikata zahtijeva objekt u akuzativu (*Susjed prodaje kuću.*), nekom drugom kosom padežu (npr. genitivu u *Susjed se odriče kuće.*) ili prijedložno-padežnom izrazu (*Susjed razmišlja o kući.*) (Silić i Pranjković 2008: 288).

Odrednica unutarnje glagolske kategorije konceptu prijelaznosti znači da je svojstvena „glagolu bez obzira na oblik u kojem se pojavljuje.“ (Pranjković 2016: 72) Uz prijelaznost, druga je bitna inherentna glagolska kategorija vida. Istraživanja su kognitivne lingvistike, o kojima će biti riječi u nastavku rada, pokazala da je i kategorija vida relevantna u određivanju stupnja prijelaznosti pojedine rečenice. Svršeni su glagoli u pravilu prototipniji prijelazni glagoli od nesvršenih.

2.2. Gramatika hrvatskoga jezika Dragutina Raguža

Dragutin Raguž se, kao i drugi tradicionalni gramatičari, dotiče pitanja prijelaznosti u svojoj *Gramatici hrvatskoga jezika* kao da je odgovor jasan, i dovoljan preko mogućnosti glagola da prelazi ili da ne prelazi na objekt (Raguž 2010: 188). Premda je svjestan faktora semantike po kojemu mnogi glagoli mogu biti i prijelazni i neprijelazni (Raguž 2010: 189), tom pitanju posvećuje pažnju samo u jednoj rečenici, a u dijelu u kojemu se bavi prijelaznim glagolima i sintagmemima sastavljenim od prijelaznih glagola i direktnoga objekta u akuzativu (*čitati knjigu, pisati pismo*) ili dijelnome genitivu (*donijeti kruha, popiti malo vode*) indirektno poriče

da prijelaznost ovisi i o užemu i širemu kontekstu određene konstrukcije, odnosno semantičkim i pragmatičkim čimbenicima.

2.3. Sintaksa hrvatskoga književnog jezika Radoslava Katičića

Radoslav Katičić u svojoj je kapitalnoj *Sintaksi hrvatskoga književnog jezika* (1986) organizirao pozamašnu količinu prijelaznih glagola u tri velike skupine, ali se ne bavi pitanjem kako se njihova prijelaznost održava u specifičnim kontekstima. Prijelazne glagole Katičić dijeli na one koji izriču „kakav zahvat na kakvu predmetu ili u vezi s njime“ (Katičić 1986: 85), „postojanje kakva odnosa bez zahvata i promjene“ (Katičić 1986: 89), te „odnose u prostoru i vremenu“ (Katičić 1986: 92). S ovom se podjelom slažu Eugenija Barić, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević te Marija Znika, koji su na isti način organizirali podjelu prijelaznih glagola u svojoj *Hrvatskoj gramatici* iz 1995. (Belaj 2003: 264). U prvu skupinu spadaju glagoli koji izriču stvaranje u konkretnom ili apstraktnom smislu (*praviti, roditi, krojiti, zamisliti, slikati...*), promjenu koja se događa na predmetu koji postoji neovisno o radnji¹ (*otvoriti, zatvoriti, okruniti, kvariti, utoliti...*), zahvaćanje predmeta koji se pri tome denotativno ne mijenja (*taći, držati, milovati, preklinjati, tražiti...*), radnju koja uzrokuje pomak predmeta u prostoru (*maknuti, gibati, mahnuti, tresti, dići...*) ili mijenja kretanje kakva predmeta (*ubrzati, usporiti, zaustaviti, skrenuti, usmjeriti...*), mijenu u položaju ili odnosu prema kakvom predmetu (*stići, naći, sresti, zateći, otkriti...*) te situaciju da se što čime zamjenjuje ili nadoknađuje (*zamijeniti, osvetiti, okajati, iskajati, platiti*). U drugu su skupinu svrstani glagoli koji izriču posjedovne odnose (*imati, posjedovati, držati*), relacije opažanja, spoznaje (u kognitivnolingvističkome diskursu perceptivni glagoli poput *gledati, vidjeti, čuti, slušati, znati* itd.) ili osjećaja (*voljeti, mariti, cijeniti, mrziti*, te glagol *tražiti*, koji je u prvoj skupini), sposobnosti da se vrše kakve djelatnosti (*govoriti, svirati* i sl.) s kojima se ponekad podudaraju glagoli druge vrste (kao kognitivni *vidjeti* ili *čuti* te *igrati*), subjektivna stanja vršioća radnje koje diktira neki predmet (srodna podvrsti koja izriče osjećajne odnose poput *izdržati, bolovati, trpjeti, podnositi, provesti* itd.) i ona u kojima je vršilac uzrok stanju, a objekt onaj čije se subjektivno stanje opredmećuje rečenicom (*boljeti, dražiti, moriti, veseliti, zanijeti* itd.). U posljednju skupinu izdvaja prijelazne glagole koji izriču odnose u prostoru (*proći, obići, prekoračiti, obići, prijeći*) i vremenu (*provesti, presjediti, proživjeti, prospavati*).

¹ Ovakav se tip objekta, dakle predmeta koji postoji neovisno o radnji i ususret nje trpi promjenu, prema Hopperu naziva i *aficiranim objektom*, a o kojemu će biti više riječi u nastavku (Belaj i Tanacković Faletar 2017: 173).

Definirajući prijelaznost u prvome redu u odnosu na glagole „koji u rečenici otvaraju mjesto direktnome objektu" (Katičić 2002: 95), autor ipak opaža proizvoljnost pojave objekta kod određenih glagola. Međutim, konstrukcije s prijelaznim glagolima koje nemaju eksplicitno izrečen objekt pokazuju određeni semantički pomak, na način da se jače ističu kao radnje, odnosno na semantičkoj razini naglasak je na samoj radnji, odnosno aktivnosti kojom se određeni subjekt bavi. Iz toga se može zaključiti da Katičić prijelaznost definira na osnovi prototipnijih primjera konstrukcija, a s rubnim se ne hvata u koštac. Iz perspektive kognitivne gramatike neke su klasifikacijske kategorije osobito problematične primjerice glagoli posjedovnih odnosa poput *imati*, *držati* i *posjedovati*, koji stvaraju negramatične pridjeve trpne *iman*, *držan* i *posjedovan*, a koje autor ni ne pokušava detaljnije analizirati te ponuditi odgovor na pitanje zašto su trpni oblici tih glagola negramatični, dok su oblici poput *udaren*, *zgažen*, *razbijen* i sl. Taj primjer još jednom svjedoči da su se tradicionalna shvaćanja gramatike nedovoljno bavila pravom prirodom tranzitivnosti, a koja je uvelike uvjetovana semantičkim i pragmatičkim, a ne samo sintaktičkim čimbenicima.

3. Prijelaznost iz kognitivnolingvističke perspektive

3.1. *Transitivity in grammar and discourse* Paul J. Hoppera i Sandre A. Thompson

Istraživanja su u okviru kognitivne gramatike i kognitivne lingvistike općenito otvorila brojna pitanja u vezi s fenomenom prijelaznosti te rasvijetlila različite aspekte toga jezičnog fenomena, a kojima se formalne jezične teorije nisu bavile. Polazeći od ideje da se jezična sposobnost razvija u suodnosu s drugim čovjekovim kognitivnim i psihološkim sposobnostima poput pamćenja, usmjeravanja pozornosti, kategorizacije, percepcije itd., kognitivni lingvisti i različite jezične, gramatičke koncepte, pa tako i tranzitivnost, analiziraju u sprezi s kognitivnim sposobnostima čovjeka, posebice percepcijom, pa je stoga definicija prijelaznosti koja se svodi na sposobnost glagola u službi predikata da upravlja dopunom (objektom) u nekome kosom padežu jako brzo postala nedostatna. Naime prava priroda prijelaznosti daleko nadilazi okove relacije glagola i objekta kao dopune, pa stoga jedna od polazišnih točaka kognitivnolingvističkih pogleda na prijelaznost jest da se pri analizi rečenice u obzir mora uzeti cjelovita konstrukcija sa svojom argumentom strukturom i dopunama, odnosno konstrukcija se mora analizirati u užemu i širemu kontekstu.

Kapitalnom su studijom *Transitivity in grammar and discourse* (1980) Paul J. Hopper i Sandra A. Thompson utvrdili (na temelju primjera iz desetak i indoeuropskih i neindoeuropskih jezika) da je prisutnost objekta tek jedno od mnogih obilježja prijelazne konstrukcije. Nadalje navode da na stupanj prijelaznosti u rečenici utječu brojni parametri, pa tako primjerice, s porastom broja sudionika raste i stupanj prijelaznosti rečenice jer s porastom broja sudionika u rečenici raste i količina energije u opisanome događaju (Belaj i Tanacković Faletar 2017: 159), a rečenica je na višem stupnju prijelaznosti onda kada njezin agentivni, dinamični subjekt, koji ujedno predstavlja izvor protoka energije u zamišljenome energijskome lancu, oslobađa više jasno usmjerene energije prema entitetu koji se nalazi na „repu“ energijskoga lanca, odnosno pacijensu ili objektu, a koji zbog toga u prototipnoj situaciji prolazi kroz određenu vidljivu promjenu. Ako u konstrukciji imamo glagol koji profilira neku visoko dinamičnu radnju (primjerice *udariti, slomiti, išarati* i sl.), njezin će stupanj prijelaznosti biti viši nego onaj konstrukcije u kojoj se nalazi glagol stanja (primjerice *mrziti, imati, čuti*).² Iz toga zaključujemo da su brojnost sudionika, dinamičnost događaja, agentivnost i voljnost subjekta zajedno sa zahvaćenošću objekta određenom radnjom važni čimbenici koji doprinose stupnju prijelaznosti određene konstrukcije. Hopper i Thompson (1980) također tvrde da individualizirani, konceptualno samostalni objekti u ciljnoj domeni energijskoga lanca, a koji se nalaze u asimetričnome odnosu s entitetom u izvornoj domeni, odnosno subjektom, također podižu stupanj prijelaznosti konstrukcije. Događaj koji konstrukcija profilira također mora biti konkretan i realan jer konstrukcije koje profiliraju irealne i apstraktne procese imaju niži stupanj prijelaznosti.

Kao što je već rečeno, i unutarnja glagolska kategorija vida ima značajan utjecaj na prijelaznost konstrukcije. Naime svršeni glagoli prototipno imaju viši, a nesvršeni niži stupanj prijelaznosti. Uz navedene parametre Hopper i Thompson spominju i afirmativnost konstrukcije te tvrde da niječne rečenice imaju niži stupanj tranzitivnosti. Zaključno, važni čimbenici iz pregleda Hoppera i Thompson koji utječu na tranzitivnost određene konstrukcije jesu broj sudionika, razina dinamičnosti konstrukcije, glagolski vid, trenutnost, voljnost, afirmacija, modalnost te zahvaćenost i individualiziranost objekta.

² Važno je napomenuti da kategorija glagola stanja u okviru kognitivne lingvistike ne obuhvaća samo glagole koji upućuju na stanja u kojima se netko ili nešto nalazi, zbog čega se u većini tradicionalnih gramatika kao primjeri obično navode glagoli poput *ležati, spavati, stajati, sjediti* i sl., već sve one glagoli koji izražavaju procese koji se razvijaju bez kontrole i volje subjekta, odnosno procese na koje volja subjekta nema utjecaja.

3.2. *Towards a cognitive model of transitivity* Sally A. Rice

Većim dijelom baštineći zasade rada *Transitivity in grammar and discourse*, Sally A. Rice u svojoj disertaciji *Towards a cognitive model of transitivity* (1987) veliki broj prijelaznih konstrukcija iz engleskoga jezika organizira u hijerarhiju od prototipnih prema rubnijima, vodeći se logičkom dedukcijom da posljedicu „prelaska“ radnje subjekta na objekt mora potvrditi rečenica koja će ovjereno izreći da je radnja prešla na entitet u ciljnoj domeni. Ta je logička dedukcija postala jedan od najvažnijih jezičnih testova, kojim se provjerava odstupa li prijelazna konstrukcija od prototipa (Belaj i Tanacković Faletar 2017: 157). Kao što se može i pretpostaviti, u hrvatskome jeziku ima veliki broj visokorubnih prijelaznih konstrukcija, kojima se formalne jezične teorije obično ne bave, iako upravo takve konstrukcije upućuju na činjenicu da koncept prijelaznosti nije jednostavan i jednoznačan jezični fenomen.

Osim mogućnosti uspostave ovjerenoga pasivnog korelata aktivnoj rečenici, Branimir Belaj i Goran Tanacković Faletar iz pregleda obilježja prijelaznih konstrukcija studije *Towards a cognitive model of transitivity* (1987) izdvajaju one kriterije koje smatraju relevantnim za analizu prijelaznosti u hrvatskome jeziku. Prvo, sudionici prijelaznog događaja, dakle entiteti u opreci agensa i pacijensa, moraju biti konkretni, u maksimalnoj međusobnoj odvojenosti i asimetrični, a radnja mora biti jasno i jednosmjerno orijentirana od izvorne prema ciljnoj domeni. U akcijskome lancu subjekt i objekt u prototipnome scenariju moraju doći u konkretan, izravan kontakt pri čemu se entitet iz ciljne domene pod utjecajem agentivnoga subjekta mijenja. Realnosti događaja, a time i tranzitivnosti konstrukcije mogu doprinijeti i razni modifikatori te svršenost, odnosno teličnost³ i trenutačnost radnje.

3.3. Osnovni pojmovi kognitivne gramatike relevantni za prijelaznost

3.3.1. Model biljarske kugle

Model biljarske kugle sastavni je dio *kanonnskoga događajnog modela*, Langackerova monumentalna doprinosa kognitivnogramatičkome teorijskom inventaru. Kanonskim se događajnim modelom opisuje najprototipnija interakcija između entiteta, a koja se u jeziku

³ Fenomen teličnosti objašnjava teoretičar Zeno Vendler u zbirci eseja iz 1967. *Linguistics in Philosophy* usporedbom teličnih radnji *trčati milju* (*to run a mile*) i *nacrtati krug* (*draw a circle*) s ateličnim radnjama *trčati* (*run*) i *gurati kolica* (*push a cart*). Aspektu je teličnosti prvoga primjera s glagolom *trčati* težište izravni objekt, leksem u akuzativu *milja*, jer ako je netko trčao i prestao trčati, kao što je u ateličnoj radnji određenoj infinitivom *trčati*, on je i dalje trčao, ali ako je netko trčao milju i prestao, on nije trčao milju. Ako je netko crtao krug i prestao crtati krug, on nije nacrtao krug, ali ako je netko gurao kolica i prestao gurati kolica, on je gurao kolica (Vendler 1967: 100). Telične su konstrukcije one konstrukcije u kojima se profilira postizanje određene kulminacijske točke nakon koje se radnja ne može nastaviti.

prepoznaje kao prijelazna konstrukcija, kojoj se lako može uspostaviti gramatičan pasivni korelat (primjerice *Ivan je razbio prozor / Prozor je razbijen od Ivana, Ivan je udario Matiju / Matija je udaren od Ivana*). Kanonski događajni model tvore model biljarske kugle, model semantičkih uloga te model pozornice. Modelom biljarske kugle Langacker metaforički opisuje dinamični dio svijeta koji nas okružuje i energijske interakcije u koje različiti entiteti stupaju, a koji pritom preuzimaju određene semantičke uloge poput agensa, doživljavača, sredstva ili pacijensa. Modelom pozornice naglašava se uloga konceptualizatora, odnosno promatrača i govornika, koji događaje i entitete iz svijeta koji nas okružuje percipira kao da ih promatra na svojevrsnoj pozornici, a zatim i jezično kodira.

3.3.2. Semantičke uloge

Od prvog spomena tematskih tj. semantičkih uloga u okcidentalnim akademskim krugovima 1965. zaslugom disertacije *Studies in Lexical Relations* Jeffreyja Grubera, iscrpno se pisalo o fenomenima koji strukturiraju konceptualne predodžbe duboko upisane u jezične konstrukcije. Ray Jackendoff radom *Semantic Interpretations of Generative Grammar* (1972) prvi ih put uklapa u uvriježenu gramatičku teoriju. Najveći je ipak utjecaj polučio u domeni kognitivne lingvistike Charles Fillmore svojim radom *The Case for Case*, objavljenim 1968., kojim, težeći osigurati univerzalnost jezičnoga opisa, artikulira pragmatički pregled tzv. *dubinskih padeža* iz kojih se izvode „površinske morfološke i sintaktičke strukture svih, pa i tipološki najrazličitijih jezika“ (Glavaš 2012: 136). Na početku izdvaja semantičke uloge **Agensa** (što obično označava entitet živoga podrijetla kojim se predočuje pokretač glagolske radnje primjerice *Milutin je upalio petrolejku* u kojoj *Milutin* svjesno pokreće radnju u konstrukciji), **Instrumentala** (najčešće označitelja nežive sile ili predmeta koji posreduje u radnji primjerice u *Razbio sam kamenom prozor* u kojoj je *kamen* sredstvo kojim je prozor razbijen), **Dativa** (pretežito obilježava živo biće zahvaćenom događajem ekspliciranim glagolom, primjerice u *Stjepana je pogodila lopta* u kojoj je *Stjepan* entitet koji radnja zahvaća), **Faktivita** (kojim se izražava prostorna orijentacija glagolske radnje ili stanje *Sjedili smo dugo u gostionici* u kojoj *u gostionici* predstavlja svojevrsnu orijentaciju glagolske radnje), te **Objektiva** (semantički najneutralnijega padeža, čijom se ulogom u rečenici prepoznaje elaboriranje semantičke podloge događaja koji izriče glagol primjerice *Marija je otvorila vrata* u kojoj je imenica *vrata* objekt kojim se glagol elaborira i nad kojim se radnja vrši). Spomenutim semantičkim ulogama Fillmore u radu *Some Problems for Case Grammar* (1971) pridodaje i uloge **Izvoru**, **Cilja**, **Putu** i **Vremena**. Također mijenja naziv Dativa u **Doživljavača**, a nastojeći nijansirati mjesni aspekt događaja, s popisa uklanja Faktitiv. Svoju teoriju dubinskih padeža Fillmore osigurava

konceptom padežnoga okvira, kojim regulira koji su padeži podatni za kombinacije s kojim glagolima, te opisuje genezu rečenice preko jezgre modalnosti i propozicije, a koja se modificira kontekstom (Glavaš 2012: 139).

Iako je iznimno značajna, Fillmoreova je teorija o dubinskim padežima bila i kritizirana zbog svoje apstraktnosti i manjka preciznosti. Naime prema njegovoj bi teoriji *Karla* u rečenicama poput *Karla je lupila šakom o stol* i *Karla je shvaćala što je htio reći* bila Agens unatoč semantičkoj koliziji između površinski sinkretiziranih subjekata, odnosno činjenici da subjekt *Karla* u prvome primjeru voljno pokreće radnju, a u drugome proživljava kognitivni proces. Drugim riječima, u prvoj je rečenici *Karla* Agens, a u drugoj Doživljavač. Po njegovim bi se načelima i sintagma *prometni znak* u rečenicama *Autom sam srušio prometni znak* i *Jadao sam ti se o tom prometnom znaku* pojavila kao Objekt, iako u prvoj rečenici entitet *prometni znak* trpi radnju i prolazi kroz određenu promjenu, pa se prepoznaje dubinskom ulogom Pacijensa, a u drugoj rečenici zauzima neutralan položaj, koji karakterizira dubinsku strukturu Teme (Glavaš 2012: 140).

3.3.3. Direktni objekt

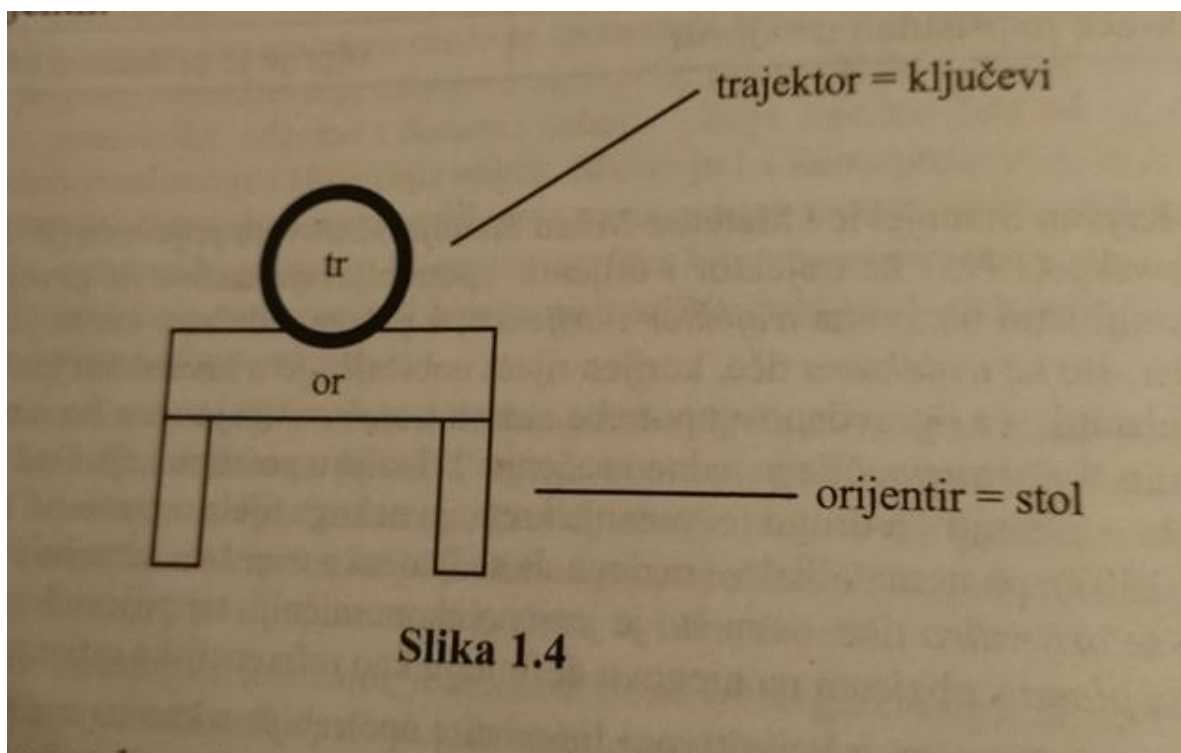
Prepoznavanje je tematskih uloga u rečeničnome kontekstu *condicio sine qua non* u osvjetljavanju prave naravi tranzitivnosti. S obzirom na to da su u okviru koncepta prijelaznosti entitet iz izvorne i entitet iz ciljne domene u tijesnoj vezi, valjalo bi se osvrnuti na tu nedvojbeno važnu komponentu prijelazne konstelacije. U kongitvnoлингvističkome se kontekstu prototip direktnoga objekta prepoznaje i analizira pomoću koncepta semantičke (tematske) uloge, položaja u hijerarhiji empatičnosti, određenosti i organiziranosti u dihotomiji lika i pozadine.

Pacijens je prototipna tematska uloga izravnoga objekta. Drugim riječima, pacijens je „neživi predmet koji prima energiju prenesenu preko vanjskoga fizičkog kontakta i time prolazi unutarnju promjenu stanja" (Langacker 1983 prema Belaj 2003: 265). Prema hijerarhiji empatičnosti, a koja predstavlja drugi važan kriterij u određenju direktnoga objekta, najprototipniji su neživi entiteti, dok se živi entiteti, predočeni u rečenici subjektom tj. aktantom koji voljno pokreće radnju u lancu, nisko klasificiraju u hijerarhiji empatičnosti, s obzirom na to da su dijametralno suprotni trpiteljima. Prvi se faktori topikalnosti podudaraju u tome što se entitet u mikroulozi Pacijensa, određenim pod makroulogom Trpitelja, gotovo beziznimno konceptualizira kao neživi objekt koji prolazi kroz određenu promjenu stanja u kojemu se nalazi.

Obilježje određenosti, također značajno u konceptualizaciji direktnoga objekta, relevantniji je fenomen u engleskome nego u hrvatskome jeziku zbog postojanja članova u njihovim jezičnim zakonitostima koje morfosintaktička obilježja njihovih rečenica čine posebnim. Prema Langackeru, ti članovi u engleskome jeziku „imaju važnu diskurzivnu funkciju“ jer uvode novoga sudionika (Langacker 1991L 322f prema Belaj 2003: 265) u lanac radnje (*Floyd was so angry that he picked up a glass and smashed it*) te jer je „objekt često određen“ (*Floyd broke the glass*), što doprinosi njegovoj individualiziranosti u konceptualnoj predodžbi događaja. Ta individualiziranost, zapravo određenost, prema Langackeru povisuje stupanj rečenične prijelaznosti (Langacker 1991: 322 prema Belaj 2003: 265), što je u skladu s posljednjom pretpostavkom u pregledu glavnih obilježja prijelaznosti Paula J. Hoppera i Sandre A. Thompson (1980), a koja kaže da prototipni objekt mora biti suveren, individualiziran te asimetričan u odnosu na subjekt.

Iz svega rečenoga možemo zaključiti da je prototipni direktni objekt esencijalno sudionik u ciljnoj domeni i primatelj energije najfokalnijega sudionika izvorne domene. „Najrelevantniji faktor u definiranju esencije izravnoga objekta“ (Belaj 2003: 265) jest dihotomija lika-pozadine. Ove konceptualne strukture koje „odražavaju prostornu narav ljudske predodžbe o svijetu“ (Belaj i Tanacković Faletar 2014: 45) srodne su visokoapstraktnim te konceptualnosemantičkim pojmovima trajektora i orijentira. O prirodi i podrijetlu trajektora puno se može spoznati iz same etimologije pojma te srodnosti s leksemom „trajektorija“, a koji se definira kao *krivulja u prostoru koju čine točke kretanja čestica ili tijela u gibanju* (Belaj i Tanacković Faletar 2014: 39). Trajektor je entitet koji svojom profiliranošću ima primat u scenariju koji se predočuje rečenicom, i to zbog svoje veće pokretljivosti, činjenice da je manji u odnosu na ostatak prizora, geometrijske jednostavnosti te zavisnosti (Belaj i Tanacković Faletar 2014: 45). „Tijela u pokretu perceptivno su primarna u odnosu na statična tijela, iz čega proizlazi i njihova konceptualna istaknutost“ (Belaj i Tanacković Faletar 2014: 259). Distinktivan i kao *primary clausal figure* u kognitivnolingvističkim sintezama i analizama rečeničnih konstelacija na engleskome jeziku, prototipni se trajektor na konceptualnosemantičkoj osnovi može opisati kao subjekt, dakle agentivni aktant u izvornoj domeni, a Talmy ga naziva *likom* (eng. *figure*) koji za svoju percepciju traži *sidro* (eng. *anchor*). Poslovično je sidro liku pozadina ili orijentir, „the concept that does the anchoring“. Za razliku od trajektora, koncept orijentira Talmy karakterizira manjkom pokretljivosti (tj. prostornom stabilnosti), upadljivijom veličinom, geometrijskom kompleksnošću te nezavisnošću. Referent je pozadine otprilike prisutan u svijesti i na početku se scenarija nalazi u

prvome planu i u opreci s trajektorom koji je na samome početku određenoga scenarija manje prisutan u svijesti opažača, ali iz te slabe zamjetljivosti zbog svoje dinamičnosti prelazi u prvi plan scenarija. Profiliranosti trajektora također doprinose „nepoznata prostorna (ili vremenska) svojstva koja treba odrediti“, sidreći koncept u „referencijski entitet poznatih svojstava koja pomažu pri karakteriziranju primarnoga objekta“, prvorazredne odrednice sekundarnoga objekta ili pozadine (Belaj i Tanacković Faletar 2014: 46). Dihotomija se Talmyjevoga koncepta lika i pozadine često u literaturi opimjeruje rečenicom *Ključevi su na stolu*. Ključevi su manji i pokretljiviji u odnosu na stol. Stol je otprije poznat i vizualno dominantniji motiv u scenariju, ali konceptualno-zavisni ključevi preuzimaju taj primat u događaju jednom kada se na njih usredotočimo. Pritom valja naglasiti da se prostorne i druge odrednice utvrđuju zahvaljujući referentnomu entitetu, a koji je u prethodnom primjeru stol. Za shematični prikaz te konstrukcije odgovara Leonard Talmy.

Slika 1: Shematizirani primjer koncepta lika i pozadine u konstrukciji *Ključevi su na stolu* (Belaj i Tanacković Faletar 2014: 41)

4. Rubni tipovi prijelaznih konstrukcija

Zahvaljujući zakonitostima prijelazne konstrukcije utvrđenim iscrpnim radovima kognitivnih lingvista, napose Paula J. Hoppera, Sandre A. Thompson te Sally A. Rice, zajedno s aksiomima kognitivne gramatike Ronalda W. Langackera, Charlesa Fillmorea i Leonarda Talmyja, priroda se prijelaznosti, zrcaljena nebrojenim rečenicama, uspjela istraživati i objasniti preko hijerarhije prototipnijih (onih kojima veći dio preliminarnih parametara, primjerice agentivnost subjekta ili individualnost objekta ili dr., odgovara višoj prijelaznosti) te rubnijih (onih čiji parametri odgovaraju pretpostavci o nižoj prijelaznosti). Za osvjetljavanje prave naravi tranzitivnosti važno je analizirati i rubne primjere, odnosno one koji u većoj ili manjoj mjeri odstupaju od prototipa, jer je iz svega dosada rečenoga jasno da se prijelaznost ne može svesti na puku sintaktičku vezu predikata i objekta (Belaj i Tanacković Faletar 2017: 156).

4.1. Nužnost agentivnoga aktanta u prijelaznoj konstrukciji

Prema jednome formalističkom pristupu, a kojemu su priklonjeni i hrvatski gramatičari, glagol bi *dostići* svojom leksičko-gramatičkom (Silić i Pranjković 2008: 288) sposobnošću rekcije, a kojom otvara utor imenskoj riječi u akuzativu, bio prijelazan glagol.⁴ Iz rečenice se *Donacije su dostigle iznos od milijun kuna* izvodi pasivni korelat *Iznos od milijun kuna dostignut je od donacija* koji je, u riječima Leonarda Talmyja, neprihvatljiv i u bazičnome i epistemološkome kontekstu (Talmy 1988: 50). U aktivnim konstrukcijama poput ove, u kojoj sintatičke uloge subjekta igraju apstraktniji, neagentivni entiteti, da bi se izveo valjani pasivni korelat trebaju se neagentivnim entitetima u izvornoj domeni dodijeliti semantička uloga sredstva koji je u energijskom lancu postavljen na višu razinu u odnosu na pacijens. Primjerice u rečenici *Crveni križ donacijama je dostigao iznos od milijun kuna* uključivanjem sredstva *donacije* i enciklopedijskoga iskustva o Crvenom križu kao instituciji u kojoj rade ljudi, koji predstavljaju prototipan agentivni subjekt, podiže se dinamičnost scenarija, a proces koji konstrukcija opisuje približava se prototipnomu lancu radnje, dakle onomu u kojemu postoji jednosmjernan protok energije iz izvorne domene u ciljnu domenu, čime se podiže i stupanj tranzitivnosti rečenice, pa stoga ona uspostavlja ovjereni pasivni korelat *Iznos od milijun kuna donacijama je dostignut od Crvenog križa*.

⁴ „Glagoli koji u rečenici otvaraju mjesto direktnom objektu zovu se tranzitivni (prelazni)“ (Katičić 2002: 84).

Istu ćemo stvar učiniti u rečenicama s glagolima *očitati* (*odčitati*) ili *postignuti* (*postići*). Svi su navedeni svršeni glagoli tako da su po odrednici glagolskoga vida odlikovani višim stupnjem prijelaznosti. Međutim da bi se rečenica *Termometar je očitao trideset pet stupnjeva* valjano obrnula u pasiv, u scenarij je potrebno dometnuti agens jer pasivni korelat te konstrukcije *Trideset pet stupnjeva očitano je od termometra* nije ovjeren, odnosno gramatičan. S druge strane ako se *termometar* izrazi padežom sredstva u hrvatskome jeziku, odnosno instrumentalom, konstrukcija postaje ovjerena i gramatična primjerice *Termometrom je očitano trideset pet stupnjeva*. Konstrukcija je gramatična i ako se kodira uz pomoć glagolskoga pridjeva radnoga primjerice u *Trideset pet stupnjeva očitalo se termometrom* (Belaj i Tanacković Faletar 2017: 156) jer je i u toj rečenici *termometar* kodiran padežom sredstva, a govornici predodžbu procesa opisanoga navedenom konstrukcijom upotpunjuju idejom nekoga neodređenog, ali agentivnoga subjekta koji se služi termometrom za provjeravanje temperature. Prvi primjer sa gramatičkim pasivom potvrđuje da su živa bića prototipni nositelji energije u lancu, odnosno prototipni agensi.

Kada je u pitanju konstrukcija *Novi album Boba Dylana postigao je veliki uspjeh.*, inače neprihvatljivomu pasivnom korelatu *Veliki uspjeh postignut je od novog albuma Boba Dylana*, može se dodati određeni aktivni aktant, a entitetu *novi album Boba Dylana* dodijeliti njemu eminentna uloga sredstva i tada se prijelaznost konstrukcije može potvrditi pasivnim korelatom. Dakle prijelaznost konstrukcije *Diskografska kuća Columbia postigla je veliki uspjeh novim albuma Boba Dylana* potvrđuje se pasivnom inačicom *Veliki uspjeh postignut je novim albumom Boba Dylana (od diskografske kuće Columbia)*.

4.2. Odnos dijela-cjeline te koncept geometrijske omeđenosti (*zauzimati* / *sadržati*)

Pridjevni i priložni modifikatori kao važni čimbenici u portretiranju realnosti događaja i posljedično ovjeravanju prijelazne konstrukcije pasivnim korelatom odražavaju se u primjeru *Novoizgrađeni bazen u potpunosti zauzima dvorište (Dvorište je u potpunosti zauzeto novoizgrađenim bazenom.)*. Prema Branimiru Belaju i Goranu Tanackoviću Faletaru (2017) isti događaj strukturiran u rečenici bez modifikatora, u pasivnoj bi inačici bio samo djelomično prihvatljiva konstrukcija primjerice *Bazen zauzima dvorište* i njegov pasivni korelat *Dvorište je zauzeto bazenom*, koja nije u potpunosti ovjerena u hrvatskome jeziku. Kao što smo već napomenuli, uz uporabu modifikatora, ista konstrukcija postaje u potpunosti ovjerena. Tom odlikom prijelaznih konstrukcija do izražaja dodatno dolazi uloga kognicije u

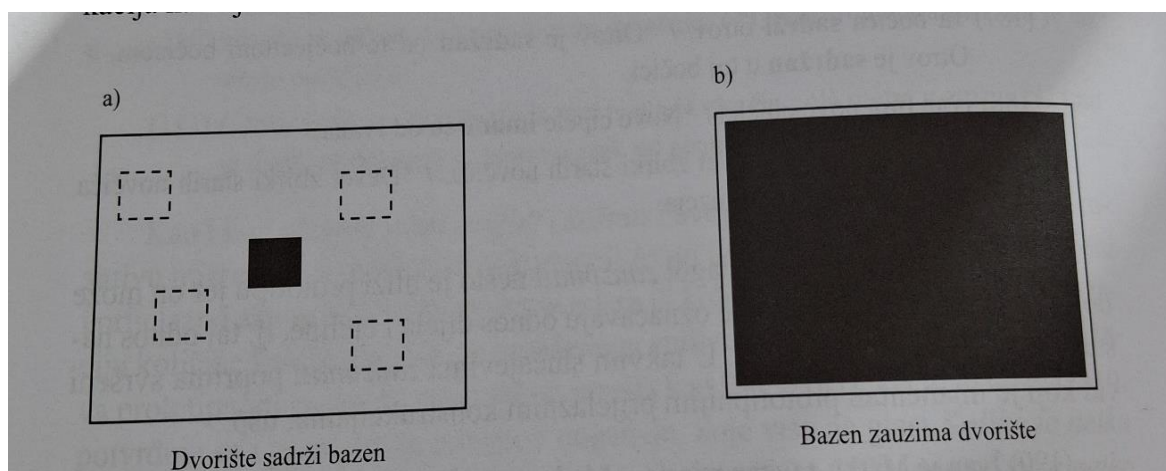
kognitivnolingvističkome pristupu jezičnomu opisu jer uporabom modifikatora podižemo dinamičnost i značaj opisanog scenarija općenito, pa se on i u pasivnome obliku približava konstrukciji i predodžbi koja je govornicima hrvatskoga jezika prihvatljiva.

Glagol *zauzimati* jedan je od tipičnih glagola kojima profiliramo odnos posude i sadržaja, odnosno dijela i cjeline. Ostali su glagoli u toj semantičkoj skupini *sadržavati*, *sadržati*, *imati* i *posjedovati*. U kontekstu prijelaznosti ti su glagoli rubni, a u brojnim se konstrukcijama ni ne mogu pasivizirati na gramatičan i ovjeren način jer odnos dijela i cjeline nije kompatibilan s jednim od temeljnih kriterija prijelaznosti konstrukcije, a to je jasna razdvojenost entiteta iz izvorne i ciljne domene te njihova individualiziranost. *Zauzimati* se pritom ističe svojom polivalentnošću i može se upotrijebiti u raznim kontekstima, u kojima će poprimiti sponu dijela i cjeline po završetku radnje kao u rečenici *Ivan je Marku zauzeo mjesto (Markovo mjesto zauzeto je od Ivana)*. Kao posljedica njegove agentivnosti, subjektu se (*Ivanu*) pripisuje semantička uloga posjednika, koja se dodatno potkrepljuje, zajedno s dinamičnosti čitavog događaja, promjenom dativnoga referenta (*Marku*) kao označitelja usmjerenosti.

Zbog neiskorjenjive funkcije označavanja odnosa dijela i cjeline u glagolu *sadržavati* / *sadržati*, jedino je moguće uspostaviti pasivni korelat iz rečenica koncentriranih na taj glagol s prijedlogom *u*, a ne sa prvostupanjskim prijedlogom pri pasivizacije rečenice *od*, što upućuje na rubniji položaj tih leksički istovjetnih glagola u klasifikaciji prijelaznih konstrukcija. Prijedlog *u*, koji dopunu kodira lokativom, odgovara za konceptualizaciju određenog entiteta kao spremnika, te u hrvatskim konstrukcijama *u* + lokativ profilira položaj entiteta u unutrašnjosti spremnika (Parizoska i Omazić 2020: 181), pa je najprikladniji za pasivne korelate s glagolom *sadržati*. To nam potvrđuje primjer *Ta bočica sadrži otrov*, čiji je pasivni korelat *Otrov je sadržan od te bočice* neovjeren, dok je konstrukcija *Otrov je sadržan u toj bočici*, u kojoj je bočica kodirana lokativom, odnosno kao mjesto u kojoj se otrov nalazi, a ne kao određeni agentivni izvor energije, u potpunosti ovjerena. Ipak, s obzirom na to da su i *sadržavan* i *sadržan* gramatički prihvatljivi glagolski pridjevi trpni, zaključujemo da glagoli *sadržavati* i *sadržati* imaju višu razinu prijelaznosti od glagola *imati* i *posjedovati*, koji ne mogu uspostaviti ovjerene pasivne oblike. Drugim riječima, ni *iman* ni *posjedovan*, kao što je bilo rečeno u dijelu o Katičićevoj *Sintaksi*, nisu gramatički ispravni oblici.

Između *zauzimati* i *sadržavati*, prvi je ipak prototipniji od potonjega u domeni tranzitivnosti (Rice 1987 prema Belaj i Tanacković Faletar 2017: 169), pa je tako konstrukcija *Bazen je sadržan od dvorišta* u potpunosti neovjerena, a *Dvorište je zauzeto bazenom* makar djelomično prihvatljiva (Belaj i Tanacković Faletar 2017: 170). Zbog snažnije dubinske referencije glagola

zauzimati na prostorne granice i objekta i veličinski mu analognoga subjekta, a preko kognitivističkoga koncepta omeđenosti i geometrijske definiranosti, očitat će se u određenoj mjeri svršenijim, što doprinosi podizanju stupnja prijelaznosti, dok ga sama podudarnost veličine i prostorne smještenosti subjekta i objekta ujedno i remeti. Glagol *sadržavati*, kao što se da pretpostaviti iz njegove ovisnosti o prijedlogu *u* u kontekstu tranzitivnosti, ni sa čim ne ukazuje na prostorne granice, već zavisi o prepoziciji koja „odražava konceptualizaciju nekoga predmeta kao spremnika" (Parizoska i Omazić 2020: 180), „samo govori o tome da se nešto nalazi u nečemu" (Belaj i Tanacković Faletar 2017: 170), ali bez specifikacija na kojemu se točno mjestu to nešto nalazi, pa se u glagolu *sadržavati* ne može prepoznati ni kakva jasna svršenost ni omeđenost.

Slika 2: Shema temeljnih značenja glagola *sadržati* i *zauzimati* (Belaj i Tanacković Faletar 2017: 170)

Upravo zaslugom koncepta omeđenosti i geometrijske definiranosti nalazimo konstrukcije s nesvršenim i *de facto* statičnim glagolom *okruživati*, uz pomoć kognitivnoga mehanizma fiktivnoga kretanja, potpuno ovjerene pasivne korelate primjerice *Ograda okružuje dvorište* i njezin pasivni korelat *Kuća je okružena ogradom* (Belaj i Tanacković Faletar 2017). Međutim valja napomenuti da je oblik *okružena* pasiv svršenoga glagola *okružiti*, a ne nesvršenoga *okruživati*. Naime konstrukcija s pasivom proizvedenim iz nesvršenoga oblika *okruživati* kao u *Kuća je okruživana ogradom* nije ovjerena, odnosno govornici hrvatskoga jezika bi je prepoznali kao netočnu. Jedini primjer gdje bi trpni korelat čuvao morfološku izvedbu pasiviziranog predikata njezina izvorna glagolska vida jest ako bi se prvostupanjska rečenice učinila dinamičnom, primjerice uvođenje impliciranoga subjekta koji nosi agentivnu energiju kao u *Kuću okružuju ogradom*, čiji bi pasivni korelat *Kuća je okruživana ogradom* postao ovjeren.

Zahvaljujući činjenici da i kuća i ograda sudjeluju u scenariju, pa se i jedno i drugo mogu topicalizirati kao subjekti, ovu rečenicu možemo smatrati donekle prihvatljivom prijelaznom

konstrukcijom, kad je riječ o projiciranju statičnih scenarija dinamičnim preko mehanizma fiktivnog kretanja, o kojem je pisao Leonard Talmy (1983). Relevantnoj su literaturi o fiktivnome kretanju doprinjeli mnogi lingvisti, no referirajući se na ovaj fenomen drugačijom terminologijom: Ronald Langacker (1986) mehanizmom apstraktnoga kretanja (Baričević, 2017: 14), Yo Matsumoto (1996) subjektivnoga kretanja, Şeyda Özçalışkan (2003) metaforičkoga kretanja te Johan Blomberg i Jordan Zlatev (2014) nestvarnoga kretanja. (Duong, 2021: 2) Neke rečenice, premda dinamiziraju statične scenarije zahvaljujući mehanizmu fiktivnoga kretanja, jednostavno ne mogu uspostaviti pasivne korelate ako se njihovi sudionici ne mogu topikalizirati kao agentivni subjekti primjerice u *Ova cesta prati Dravu sve do Osijeka*. Konstrukcija *Drava je praćena ovom cestom sve do Osijeka* (Belaj i Tanacković Faletar 2017:) neovjerena je zbog krajnje neagentivnosti subjekta aktivne konstrukcije. Opisani je scenarij statičan, a ne dinamičan, a objekt Drava ustvari i nije u asimetričnoj ulozi pacijensa, već je njezina semantička uloga u adverbijalnome značenju, i to kao oznaka smjera. Na tom se primjeru jasno vidi značaj semantičkih i pragmatičkih čimbenika u analizi koncepta prijelaznosti.

4.3. Rečenice sa tercijarnopovratnim glagolima

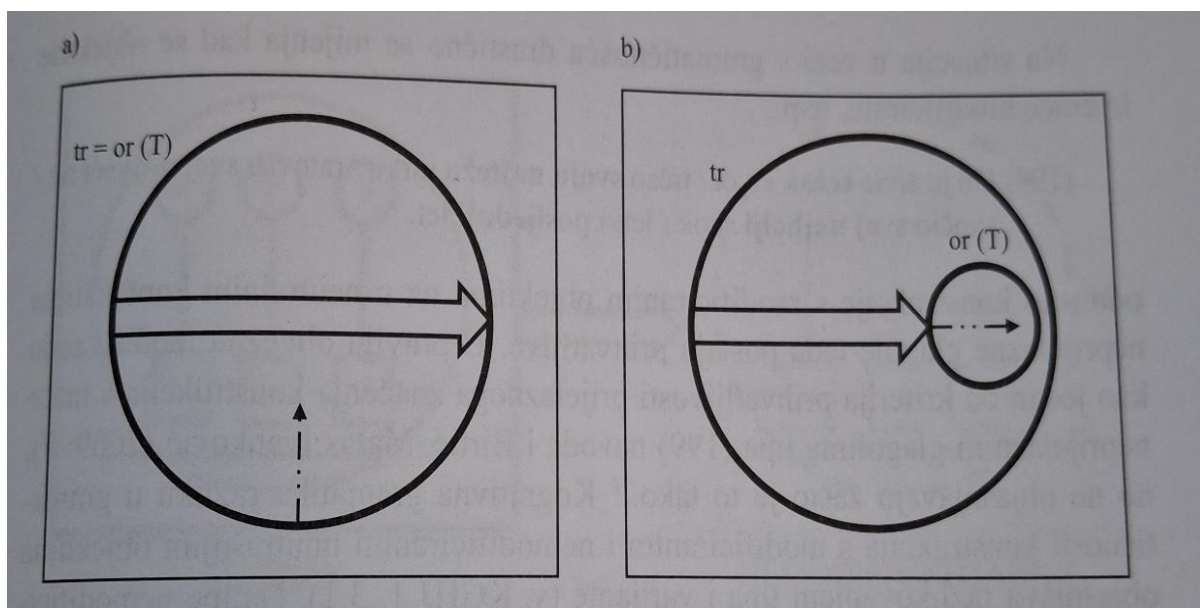
U visokorubne prijelazne konstrukcije ubrajamo i one s tercijarnopovratnim glagolima ili, kako naši gramatičari bilježe navedeni termin, pravim povratnim glagolima. Ovim se terminom tipologizira jedina vrsta povratnih glagola „kod koje *se* nema funkciju čestice“ (Belaj 2001: 6), a zbog koje glagol ima status i morfološki i leksički samostalne jedinice. Spona koju ima između sebe i *se* čisto je sintaktičke naravi, s obzirom na to da je u jednostavnim konstrukcijama s tercijarnopovratnim glagolima povratna zamjenica *se* ustvari objekt. „Te su konstrukcije doista povratne jer se u njima glagolska radnja vraća subjektu, koji je ujedno i objekt“ (Katičić 2002: 104). Konstrukcije poput *Brijem se.*, *Češljam se.* ili *Obuвам se.* pokazuju da je agentivni aktant iz toga lanca radnje ujedno i trpitelj (Belaj i Tanacković Faletar 2017: 172). Tim se jednačenjem entiteta remeti nužno obilježje prijelaznosti o međusobnoj asimetričnosti argumenata, to jest o izdvojenosti sudionika radnje u izvornoj i ciljnoj domeni. Takvom je interpretacijom i Radoslav Katičić, iako tradicionalnih gramatikoloških shvaćanja, na tragu kognitivnolingvističkih ideja pa primjerice kaže da „u tome smislu one i nisu prave prelazne (konstrukcije) jer glagolska radnja u njima ne prelazi od subjekta nekom drugom objektu“ (Katičić 2002: 104). S obzirom na to da odlikuje kategoriju prijelaznosti neizostavnim uvjetom direktnoga objekta, što i pravi povratni glagoli imaju, drži i prave povratne glagole prijelaznima premda im istovremeno i decidirano osporava tu kategoriju. Dakle i tradicionalni

se i kognitivni lingvistički nazori o prijelaznosti podudaraju sa zaključkom da su tercijarnopovratni glagoli visokorubne prijelazne konstrukcije.

Sally A. Rice (1987) tvrdi da se u konstrukcijama na engleskom jeziku zamjenica *se* (*herself* ili *himself*) ne može nikako referirati na dio neke psihofizičke ukupnosti kao u hrvatskome jeziku, nego nužno na cjelovitost agentivnogaa entiteta koji „trpi“ vlastitu radnju. Mora se elaborirati koji točno dio tog psihosomatskog geštalta ima tematsku ulogu pacijensa, ako se želi iz izvorno povratne, aktivne konstrukcije iznaći njezina organska tranzitivnost. Rečenicom *Lucy manicured her nails* prelazak radnje na objekt konceptualno je jasniji od onoga u parafrazi iste rečenice *Lucy manicured herself*. Prema Branimiru Belaju i Goranu Tanackoviću Faletaru metonimijska preslikavanja, fundamentalno osnovana na predožbi dijela i cjeline, hrvatski jezik dopušta u ovome aspektu tranzitivnosti i manje je rigorozan od engleskoga, pa su konstrukcije poput *Ivana se manikirala/počešljala/našminkala* potpuno prihvatljive (Belaj i Tanacković Faletar 2017: 172).

Deskriptivna gramatika Randolpha Quirka, Sidney Greenbaum, Geoffreyja Leecha, and Jana Svartvika *A Comprehensive Grammar of the English Language* (1985) tvrdi da postoje glagoli koje odlikuje proizvoljna povratnost, tj. *facultative* ili *optional reflection* primjerice paradigme *to wash (oneself)* ili *to dress (oneself)*, što se kosi s ranije spomenutim tvrdnjama Sally A. Rice (1987).

Konceptualni odnosi pravih su povratnih konstelacija shematizirani sljedećom shemom, pri čemu se strukturalistički izjednačuju kontekstom ovjereni koncepti trajektora i orijentira. Isprekidana strelica označava konvencionaliziranu reprezentaciju objekta s pridruženom semnatičkom ulogom teme u konstrukcijama metonimijske naravi.

Slika 3: Shema prikaza visokorubnih prijelaznih konstrukcija sa terciarnopovratnim glagolima. (Belaj i Tanacković Faletar 2017: 172)

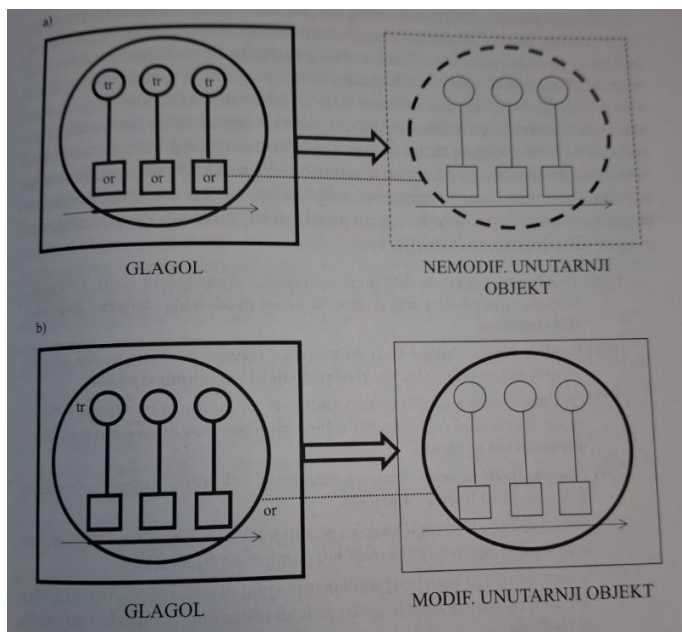
4.4. Konstrukcije s tautološkim objektima

Konstrukcije sa takozvanim tautološkim objektima također se nalaze na rubu kategorije prijelaznosti. Prefiks grčkoga podrijetla tautó- (tò autó)⁵ upućuje na srodnost čega čemu, a u ovome je slučaju srodnost objekta predikatu. Konstrukcije s tautološkim ili unutrašnjim objektima u hrvatskome su jeziku rijetke, a još rjeđe u kroatističkim jezikoslovnim polemikama. Česta su figura u beletristici i nalaze se na rubnim dijelovima kategorije prijelaznosti iz kognitivnolingvističke perspektive jer se njima ne poštuje princip konceptualizacije objekta kao entiteta koji je samostalan u odnosu na energiju i agensa. Izrazi *bol bolovati*, *noć noćiti*, *život živjeti* često se uzimaju kao prototipni primjeri unutrašnjega objekta.

Eficirani su objekti oni objekti koji proizlaze iz same radnje i koji ne bi ni postojali da te radnje nema. Dakle, takvi objekti ne postoje neovisno o trenutku nastanka i njihovo je postojanje uvjetovano ciljem prema kojemu ide značenje predikata određene konstrukcije. Ono što razlikuje unutrašnje objekte, klasifikaciji objekata koja očito dolikuje odrednicama eficiranih objekata, i objekata koji su tom obrazloženju eficiranosti prototipni jest to što se potonjom skupinom sabiru neke od prototipnijih prijelaznih konstrukcija, poštivajući pritom kognitivnolingvističko viđenje prijelaznosti, posebice Sally A. Rice (1987). Primjeri su takvih konstrukcija *izgraditi kuću*, *nacrtati shemu* i *isplesti šal* itd. S druge strane unutrašnji su objekti

⁵ Hrvatski jezični portal. https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=f19mWB14 (pristupljeno 1. srpnja 2024.)

posebna vrsta eficeranih objekata koji ne zadovoljavaju uvjet da subjekt i objekt trebaju biti zasebni entiteti, a izvan upotrebe u visokospecifičnome kontekstu beletristike odlikuju se i izvjesnom pleonastičnošću primjerice *On je živio živote*, *On je trčao utrku* ili *On je ratovao rat*. Langacker u svom radu *Foundations of Cognitive Grammer* (1983) ističe da takav objekt predstavlja samo jednu varijantu događaja kojega kodira glagol, a koji se u konačnici s glagolom poklapa i sebe čini zališnim. Ako se pak tautološki objekti modificiraju, kao u rečenicama *On je živio težak život*, *On je trčao svoju najtežu utrku* i *On je ratovao svoj najveći rat*, konstrukcija ne samo da napokon postaje gramatična nego se i približava prototipu prijelaznosti (Belaj i Tanacković Faletar 2017: 174), i to zato što objekt uz uporabu modifikatora nadilazi puku materijalizaciju jednoga vremenskog intervala ili nekoga neodređenog i vrlo uopćenoga entiteta te postaje zaseban entitet, koji ima određeno specifično značenje i značaj. Konceptualizira se ali i površinski ostvaruje obličnom srodnošću glagolu, koji u dubinskoj strukturi predstavlja ukupnost kraćih odnosa u vremenu čiji cjeloviti orijentir elaborira upravo modificirani objekt, pa bi se moglo reći, u duhu njihovih denotativnih značenja, da modifikatori stvarno doprinose portretiranju realnosti događaja.

Slika 4: Shematizirani prikaz kontrasta složenoga nemodificiranog i složenoga modificiranoga unutarnjeg objekta u konceptualnoj predodžbi (Belaj i Tanacković Faletar 2017: 175)

4.4.1. Konstrukcije s konceptualnim predodžbama prostora i vremena

Agentivnost subjekta kao važan kriterij prijelaznosti posebno dolazi do izražaja kod nespretnih ili rubnih pasivnih korelata, a koji proizlaze iz rečenica u kojima je u ulozi subjekta neka

prostorna ili vremenska odredbe primjerice u *Pitamo se hoće li Njemačka moći primiti toliki broj izbjeglica* (*Pitamo se hoće li toliki broj izbjeglica moći biti primljen od Njemačke*) ili književnoumjetničkoj *Srednji vijek žrtvuje vjeri dostojanstvo razuma*. (*Dostojanstvo razuma žrtvovano je vjeri od strane srednjeg vijeka*). Prva je rečenica prihvatljiva jer se Njemačka metonimijski odnosi na Njemačku vladu, odnosno ljude koji je čine. Kad bi se ta rečenica uzela u najdoslovnijemu smislu, dakle tako da se subjekt shvati samo kao geografski prostor, njezin bi pasivni korelat bio neovjeren jer je takav subjekt neagentivan i neživoga podrijetla, pa ne može inicirati protok energije u energijskome lancu, a koji je neophodan za viši stupanj tranzitivnosti promatranoga scenarija i konstrukcije koja ga jezično kodira.

4.5. Konstrukcije s perceptivnim glagolima

Agentivnost je dakle jedan od najvažnijih čimbenika u dinamičnosti događajne strukture;, odnosno porastom agentivnosti subjekta, raste i stupanj prijelaznosti scenarija. U tome su kontekstu jako zanimljivi i subjekti konstrukcija s perceptivnim glagolima. Naime, uočeno je da su subjekti perceptivnih glagola poput *čuti*, *slušati*, *gledati*, *vidjeti*, *opaziti*, *uočiti* itd., dakle oni koji su obilježeni semantičkom ulogom doživljavača, statičniji te posljedično i manje agentivni. Kognitivni glagoli poput *osjećati*, *znati* ili *poznavati* također nerijetko izuzimaju mogućnost volje ili nakane pri provedbi radnje, a što je bitna osobina prototipnoga dinamičnog agensa. Naravno, primjeri poput *Marko je cijelo poslijepodne slušao CD 'Love and Theft' Boba Dylana* i neovjereni pasivni korelat *CD 'Love and Theft' Boba Dylana cijelo je popodne slušan od strane Marka* te *Mlađa populacija godinama je slušala tu vrstu glazbe* čiji je pasivni korelat *Ta je vrsta glazbe godinama slušana od mlađe populacije* u potpunosti prihvatljiv, još jednom jasno upućuju na činjenicu da se u proučavanjima prijelaznosti nije dovoljno usredotočiti ekskluzivno na glagole, već da se u obzir moraju uzimati i brojni drugi čimbenici, odnosno konstrukcija u užemu i širemu kontekstu. Iz navedenih primjera još se jednom može vidjeti kako različite konstrukcije s perceptivnim glagolom *slušati*, koji podrazumijeva semantičku ulogu doživljavača, a koja se na hijerarhiji semantičkih uloga nalazi niže od agensa, iskazuju različitu razinu prijelaznosti i kako stupanj prijelaznosti ne ovisi samo o suodnosu glagola i objekta već i razini agentivnosti subjekta, pridjevskim i drugim modifikatorima, pa čak i o jednini ili množini subjekta. Naime više sudionika donosi i značenje opetovanosti događaja. što također podiže stupanj dinamičnosti konstrukcije, pa je i to jedan od razloga što je prvi primjer pasivne konstrukcije neovjeren, a drugi ovjeren.

Sličan je slučaj i kada je u pitanju nesvršeni perceptivni glagol *gledati*, čija implicitna odrednica volje u određenim uvjetima konceptualizacije omogućava potencijal da se radnja u nekome periodu ponavlja primjerice u rečenici *Studenti su druge godine glume više puta u ovom semestru gledali 'Hamleta Innokentija Smoktunovskog*. a čiji je pasivni korelat *'Hamlet' je Innokentija Smoktunovskog više puta u ovom semestru gledan od studenata druge godine glume* potpuno legitiman.

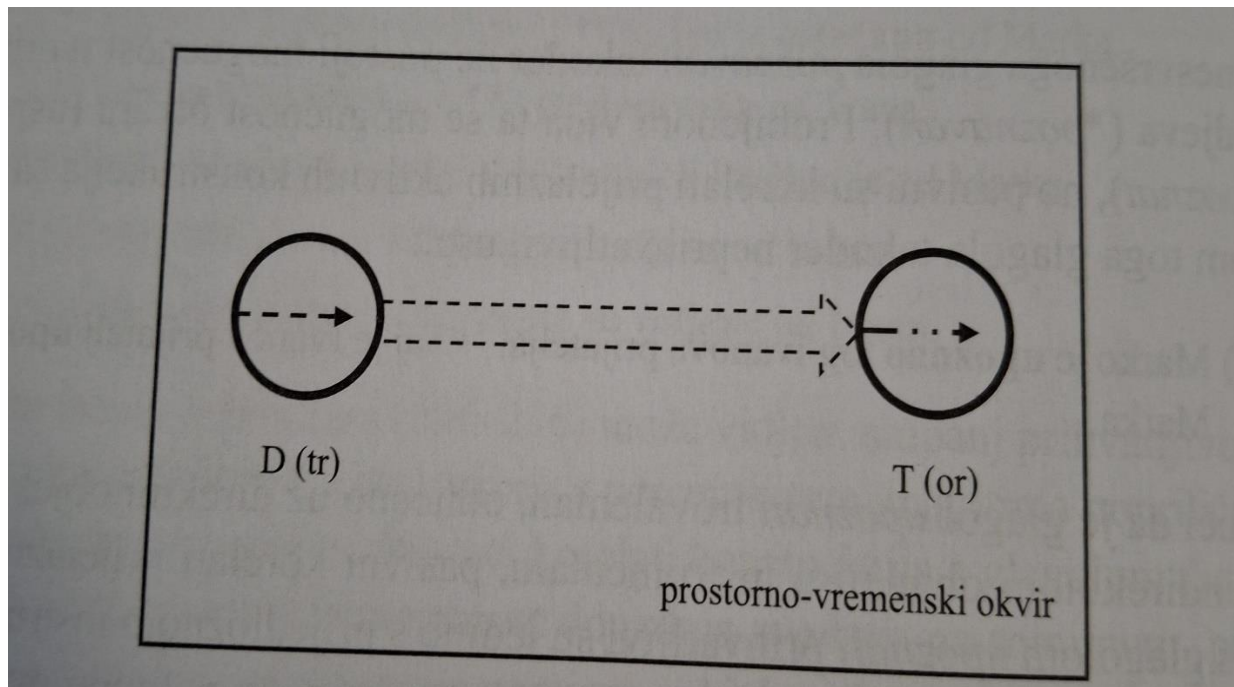
Ovisna, kako je očito, ponajviše o lancu semantičkih uloga koji postavlja dubinski temelj rečenice, sjetimo se da i među obilježjima tranzitivne rečenice iz studije Sally A. Rice stoji nedvosmislena prednost u prijelaznosti kod svršenih glagola, čija elaborirana svojstva teličnosti i trenutnosti doprinose razvedenosti radnje. Tako će svojim svršenim vidom glagol *vidjeti* biti na višem stepnju prijelaznosti od svoga nesvršenog parnjaka *gledati*. *Vidjeti* je također prototipniji prijelazni glagol od glagola *čuti* jer se u hijerarhiji čula vizualna percepcija nalazi iznad auditivne. Glagol *vidjeti* naravno ne jamči u svakome kontekstu potvrđenu prijelaznost, što se ogleda u jalovu pasivnu korelatu *Marko je viđen ispred stadiona od Ivana*, a koji proizlazi iz aktivne rečenice *Ivan je vidio Marka ispred stadiona* (Belaj i Tanacković Faletar 2017: 179).

Drugi rubniji kognitivni glagoli poput *znati*, *osjećati*, *vjerovati* i *željeti* slabo su prijelazni zbog svoga nesvršenog vida, ali ponajviše i zbog neagentivnosti subjekta u njihovu pasivnu korelatu s kojim dolazi u semantosintaktičku relaciju sa subjektom iz aktivne rečenice, kako se očituje primjerima *Milan je osjetio tremor u Marijanovu glasu*. (*Tremor u Marijanovu glasu osjećen je od Milana*.), *Ivan je doznao odgovor na to pitanje* (*Odgovor na to pitanje doznat je od Ivana*), *Joško je to povjerovao* (*To je povjerovano od Joška*), te *Marko je poželio novi bicikl*. (*Novi bicikl poželjen je od Marka*). U posljednja su tri primjera čak i vidovi, zahvaljujući prefiksima, promijenjeni u prototipnije prijelazne (nesvršeni *znati*, *vjerovati* i *željeti* u svršene *doznati*, *povjerovati* i *poželjeti*), no konstrukcije su i dalje visokorubne prijelaznosti jer subjekti navedenih konstrukcija nemaju sposobnost profiliranja hotimičnoga iniciranja protoka energije u događajnome lancu te svjesne kontrole relacije uspostavljene s objektom.

Još jedan primjer da rečenica u svojoj cijelosti i različitim svojim aspektima nosi konačnu riječ o tome gdje će biti pozicionirana u domeni prijelaznosti, izražen je i u konstrukcijama s glagolom *voljeti* primjerice u *Ivan voli Mariju*, a iz koje proizlazi „gotovo (...) potpuno prihvatljiv“ pasivni korelat *Marija je voljena od Ivana* (Belaj i Tanacković Faletar 2017: 180). S druge strane u rečenicama poput *Ivan voli špagete* ili *Ivan voli pivo* radnja kodirana glagolom *voljeti* funkcionira kao eliptični složeni predikat jer prenosi jednostavne činjenice da subjekt

Ivan ustvari voli jesti špagete i piti pivo, što upućuje na niži stupanj prijelaznosti i nemogućnost uspostave pasivnoga korelata. Pasivne konstrukcije *Špagete su voljene od Ivana* i *Pivo je voljeno od Ivana* to nedvosmisleno i potvrđuju. Za prvi primjer kažemo da je „gotovo potpuno prihvatljiv“ jer se ni ta konstrukcija ne može pojmiti kao prototipno dinamična, a njezin subjekt kao prototipno agentivan. U odnosu, pak, na drugi primjer, kad je glagol *voljeti* u službi modalnoga glagola, odnosno kada se upotrebljava kao glagoli poput *morati*, *trebati*, *smjeti*, *moći* (Werkmann Horvat 2023: 57), ionako niska dinamičnost glagola *voljeti* još se više smanjuje kada se težište prebaci sa samoga glagola, koji obilježava energiju, na samoznačnost infinitiva koji je izostavljen.

Svi navedeni primjeri ukazuju na „čitav niz semantičko-pragmatičkih čimbenika“ (Belaj i Tanacković Faletar 2017: 162), koje tradicionalna gramatološka shvaćanja zanemaruju, a kognitivnolingvistička škola nastoji metodički ispitati i objasniti. Za objašnjenja sveukupnoga fenomena konceptualizacije prijelaznih konstrukcija s perceptivnim i kognitivnim glagolima u predikativnim ulogama poput analiziranih rečenica s glagolima *čuti*, *slušati*, *gledati*, *vidjeti*, *osjećati*, *vjerovati*, *znati*, *voljeti* itd., kognitivnolingvisti su shematizirali konceptualne odnose utemeljene na mentalnoj aktivnosti subjekta (doživljavača) prema objektu (temi) sljedećom shemom.

Slika 5: Shema prijelazne konstrukcije utemeljenu na mentalnoj aktivnosti tematskih uloga Doživljavača (trajektora) i Teme (orijentira) (Belaj i Tanacković Faletar 2017: 180)

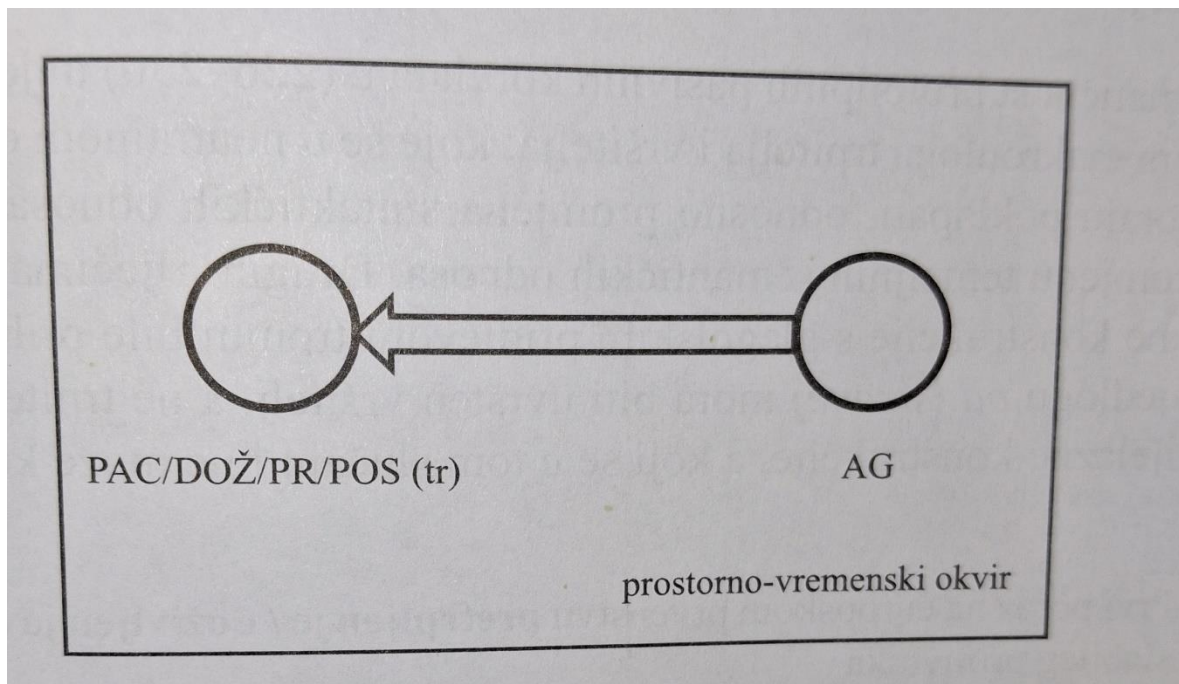
Posljednji primjer s glagolom *voljeti* također doprinosi usporedbi tradicionalnih i kognitivnolingvističkih gramatičkih pristupa i shvaćanja jer Silić i Pranjković u svojoj *Gramatici hrvatskog jezika za gimnazije i visoka učilišta* (2005) navode da su konstrukcije poput *On voli špagete* ili *Ne voli masna jela* zasnovane na samoznačnosti glagola *voljeti*, odnosno da subjekt uistinu osjeća ljubav prema špagetima, a ne osjeća primjerice prema mesnim jelima. Branimir Belaj i Goran Tanacković Faletar suglasni su s tim „čisto formalno gledajući“, ali dodaju i da je nemogućnost uspostave pasivnoga korelata glavni dokaz o ozbiljnim semantičkim i sintaktičkim pomacima prema ispražnjavanju leksičkoga značenja glagola *voljeti* (2017: 180).

4.5.1. Konstrukcije s dekomponiranom predikacijom

U rubne prijelazne konstrukcije svrstavaju se i one koje tipologiziraju dekomponirani predikati, dakle one u kojima je radnja morfološki rastavljena primjerice u složenicama nastalim od perifraznoga glagola poput *dobiti* ili *primiti* i odglagolne imenice *udarac*, a koja kao obvezna dopuna nosi značenje i sudjeluje u tvorbi sintagmema *dobiti / primiti udarac*, iz kojeg se potom izvodi pasivizirani *biti udaren*. Ovim je načinom obrnut tijek radnje jer subjekt predstavlja neaktivan aktant i nalazi se u semantičkoj ulozi pacijensa i doživljavača ili primatelja i posjednika primjerice u slučaju *dobiti / primiti udarac*. S druge strane dopuna predstavlja konkretan ili u slučaju primjera *udarac* apstraktan entitet u semantičkoj ulozi teme kao u *Primio / dobio je udarac (Netko ga je udario)* (Belaj i Tanacković Faletar 2017: 181). Takva je konstrukcija ustvari jedna vrsta pasiva, koju Branimir Belaj naziva *leksičkim pasivom*, a koja zbog opisanih promjena vezanih uz aktante u lancu radnje ima niži stupanj prijelaznosti. Zbog „pada“ takvih rečenica na prototipnome testu uspostave pasivne konstrukcije može se zaključiti da u pasivnome korelatu kao dopuna izrazu *od (strane)*, koji se upotrebljava u testu uspostave pasivnoga korelata, mora biti vršitelj, a ne trpitelj iz leksički već pasivne tranzitivne rečenice. S obzirom na to da su primjerice „*hrvatski (...) košarkaši*“ u rečenici *Hrvatski su košarkaši na europskom prvenstvu pretrpjeli prvi poraz (od inače puno slabijeg protivnika)* neaktivni i imaju semantičku ulogu trpitelja ili doživljavača, pasivni će korelat iz te kolizije makrouloga trpitelja i vršitelja izaći kao negramatičan i apsurdan, što je i razvidno iz konstrukcije *Prvi poraz na europskom prvenstvu pretrpljen je od strane hrvatskih košarkaša*. Za gramatičnost bi se toga iskaza u pasivnome korelatu kao dopunu trebao uvrstiti aktivniji vršitelj radnje primjerice *od inače puno slabijeg protivnika.*, što će potom iznjedrili potpuno ovjerenu pasivnu rečenicu *Prvi*

poraz na europskom prvenstvu pretrpljen je od inače puno slabijeg protivnika (Belaj i Tanacković Faletar 2017: 182).

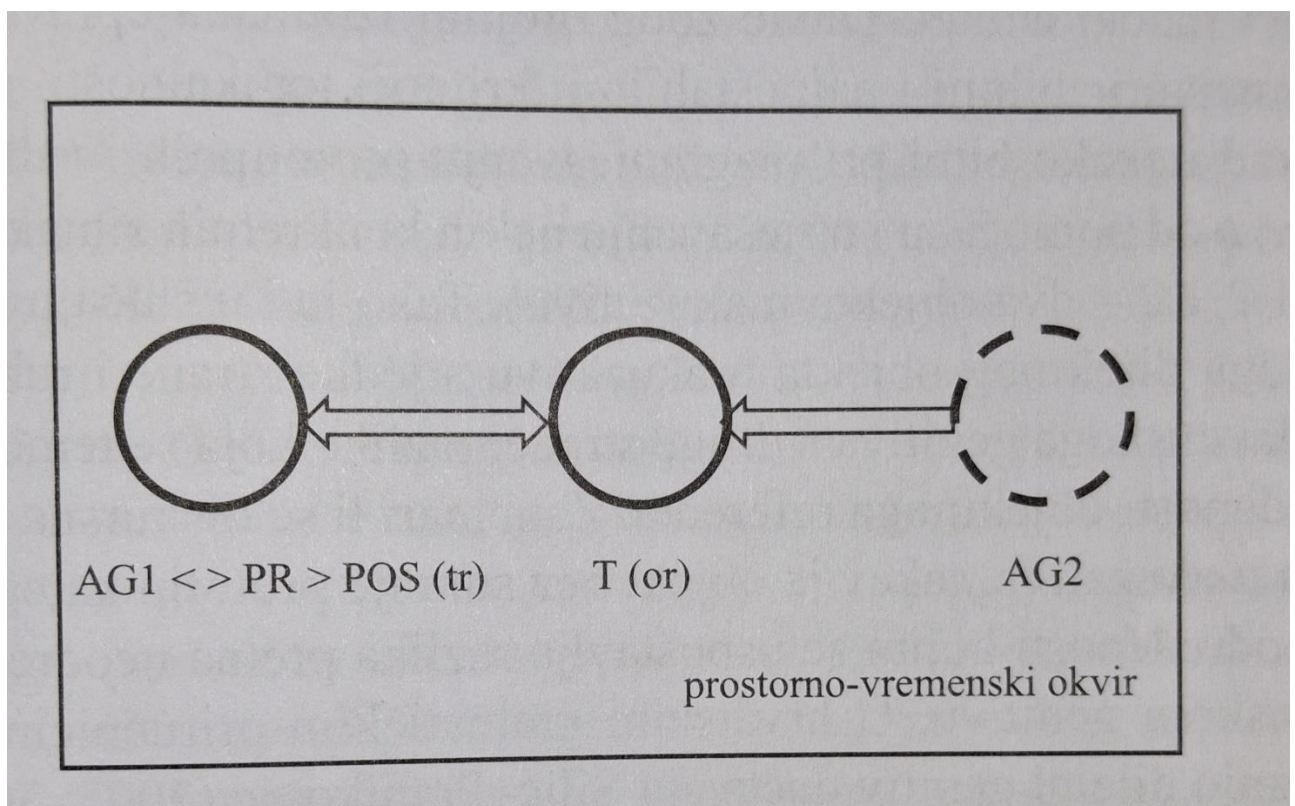
Isto vrijedi i za istovrsne perifrazne glagole *dobiti* / *primiti*. Drugim riječima pasivni korelati rečenica *Ivan je dobio jak udarac u glavu* ili *Ivan je primio jak udarac u glavu* neće biti gramatični dok se neki vršitelj na određeni način ne uključi u argumentnu strukturu rečenice, pa su tako pasivne konstrukcije *Jak udarac u glavu dobiven je od protivničkog igrača* ili *Jak udarac u glavu primljen je od protivničkog igrača* ovjerene te potvrđuju tranzitivnost glagola *dobiti* i *primiti*.

Slika 6: Shema leksičkoga pasiva u kojoj se semantičke uloge Pacijensa, Doživljavača, Primatelja i Posjednika sjedinjuju u trajektoru prema konstelaciji radnje determiniranom dekomponiranim predikatom. (Belaj, Tanacković Faletar, 2017: 181)

U primjerima rečenica u kojim je energija zasnovana na planu izraza s glagolima *dobiti* / *primiti* valja eksplicirati jednu važnu dubinsku razliku između ta dva glagola. Upitni se pasivni korelati rečenica *Helena Buljan je dobila nagradu 'Vladimir Nazor' za životno djelo 2019. godine* (*Nagrada 'Vladimir Nazor' za životno djelo 2019. godine dobivena je od Helene Buljan*) te *Helena Buljan primila je nagradu 'Vladimir Nazor' za životno djelo 2019. godine* (*Nagrada 'Vladimir Nazor' za životno djelo 2019. godine primljena je od Helene Buljan.*) u svojoj gramatičnosti ipak ponešto razlikuju jer potonja konstrukcija s glagolom *primiti* ipak zvuči prihvatljivije od one s glagolom *dobiti*. To se može objasniti i činjenicom da se subjektu glagola *primiti* pripisuje, osim uloga primatelja i posjednika, i aktivnost u lancu radnje, pa će trpna

inačica rečenice s glagolom koji otvara subjektu agentivnost, kako je slučaj sa donekle prihvatljivom *Nagrada Vladimir Nazor za životno djelo primljena je od Helene Buljan.*, ovjeriti aspekt njezine prijelaznosti. Druge konstrukcije s glagolom *dobiti* zbog neaktivnosti koja se pretpostavlja subjektom u relaciji s tim predikatom neće imati valjane trpne rečenice i potrebno je umetnuti nove, modificirajuće entitete u rečenični kontekst ili urediti druge čimbenike prijelaznosti, a koje su prepoznali i popisali Hopper i Thompson (1980) i koji utječu na prelazak radnje na objekt. Izvedeni će pasiv *Nagrada za životno djelo dobivena je od organizacijskog odbora manifestacije u čast Vladimiru Nazoru* s novim entitetom uspostavljenim u kontekstu, a koji je asimetričan u odnosu na implicitni subjekt, biti u potpunosti gramatičan.

Slika 7: Shema konstrukcije s glagolom *primiti* u kojoj subjekt igra tematsku ulogu prvoga eksplicitnoga agentivnog aktanta i primatelja / posjednika (trajektora), u interakciji s temom (orijentirom), koju pokreće drugi, implicitni agens označen isprekidanom crtom. Sinkronijskoj mu kodiranosti priječi dvostruka agentivnost u konstelaciji (Belaj i Tanacković Faletar 2017: 183)

Dekompoziciji predikata, kao sastavnoj vrsti nominalizacije iskaza mnogi su lingvisti tradicionalnih gramatoloških načela posvetili istraživačkoga prostora, što je relevantno za ovaj rad jer su se ondje redovito doticali i pitanja prijelaznosti. Ivo Pranjković (1996) obrazlaže da taj tip nominalizacije iskaza, dekomponiranje predikata, omogućuje da se u prijelaznoj konstrukciji izostavi inače neizostavni objekt. Semantičko rastvaranje predikata *procijeniti*,

narediti ili *analizirati*, koji tako uobličeni, za ovjerenost obvezatno traže objekt (Pranjko*vić* to oprimjeruje sa sintagmemima *procijeniti štetu, narediti povlačenje i analizirati pjesmu*), na obaviti procjenu, izdati naređenje ili izvršiti analizu neutralizira naravnu prijelaznost radnje do te mjere da dopuna objekta postaje proizvoljna, tj. da objekt više nije obvezan. Taj način elaboriranja radnje posebno je zastupljen u tekstovima administrativnoga ili znanstvenoga funkcionalnog stila (Pranjko*vić*, 1996: 520).

5. Zaključak

Mogli bismo reći da su tradicionalna gramatološka načela ostavila dovoljno čvrstu osnovu za detaljnije i dublje analize fenomena tranzitivnosti. No unatoč činjenici da tradicionalne gramatike nude temeljne formalne značajke prijelaznosti, one u potpunosti iz svojih analiza izostavljaju jednostavnu činjenicu da jezik zrcali čovjekove kognitivne sposobnosti i da jezične koncepte valja proučavati u suodnosu s njima, a ne ostajati tek na površini, odnosno na formalno-objektivističkome opisu. Funkcionalistički pristup kognitivne gramatike, koji percepciju osniva „na interakciji sintakse, semantike i pragmatike“ (Belaj i Tanacko*vić* Faletar 2013: 19) jamči kompleksniji, ali i potpuniji jezični opis. To je tako i kada je u pitanju jezični fenomen tranzitivnosti. Za dublje razumijevanje prijelaznosti potrebno je u obzir uzeti puno više od pukoga odnosa predikata i objekta. Drugim riječima potrebno je analizirati konstrukcije u njihovoj cjelovitosti, u užemu i širemu kontekstu sa svim dostupnim semantičkim i pragmatičkim čimbenicima. Od velike su nam pomoći pritom studije prijelaznosti koje donose Hopper i Thompson (1980), Rice (1987) i Langacker (1991) primjerice, a u hrvatskome jeziku Belaj i Tanacko*vić* Faletar (2017). Iz kognitivnolingvističke perspektive prijelaznost se, kao i gotovo svi drugi jezični fenomeni, shvaća kao radijalna kategorija u kojoj pronalazimo „bolje“ i „lošije“ predstavnike, središnje, odnosno prototipne i rubne, odnosno neprototipne članove. Neki od kriterija koji se uzimaju u obzir pri analizi prijelaznosti određene konstrukcije jesu primjerice stupanj agentivnosti subjekta, dinamičnost radnje kodirane određenim glagolom, individualiziranost i asimetričnost subjekta i objekta, realnost ili irealnost događaja te drugi koje su dugogodišnja istraživanja kognitivne lingvistike metodički i konzistentno razložila i ispitala.

Zahvaljujući njima možemo percipirati i koncept prijelaznosti, koji i inherentno jest jedna mentalna ideja, jedan kognitivni koncept, kao jednosmjerni tok energije iz izvorne domene u ciljnu, što odgovara načinu na koji strukturalisti organiziraju svoje spoznaje, s kojim se rađa

suvremena akademska opća lingvistika (Jurak, 2015: 12). Škola je kognitivne lingvistike odgovorna za rasvjetljavanje mnogih „opskurnih“, ali široko prihvaćenih, jasnih i nedvosmislenih gramatičkih fenomena. Tranzitivnost je samo jedan od njih. Prebačena koncentracija s fonološkoga pola pri analizi rijeka na njezin semantički, to jest, oslobođenje od formalnog pristupa jeziku i fokusu, posljedično se dvori stoljetnoj težnji univerzalnog jezičnog opisa.

6. Literatura

Baričević, Sanja. *O nekim načinima izražavanja fiktivnoga kretanja u hrvatskome jeziku*, Zadarski filološki dani 7, Zadar, 2017.

Belaj, Branimir, Tanacković Faletar, Goran. *Kognitivna gramatika hrvatskog jezika. Knjiga druga, Sintaksa jednostavne rečenice*. Disput, Zagreb, 2017.

Belaj, Branimir, Tanacković Faletar, Goran. *Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika. Knjiga prva, imenska sintagma i sintaksa padeža*. Disput, Zagreb, 2014.

Belaj, Branimir, Tanacković Faletar, Goran. *Kognitivna gramatika u kontekstu konstrukcijskih modela*, Filologija, No. 61, 2013.

Belaj, Branimir. *Nominalizacija kao strategija pasivizacije*. Pedagoški fakultet, Osijek, *Suvremena lingvistika*, Vol. 53-54 No. 1-2, 2002.

Belaj, Branimir. *On some peripheral types of accusative direct object in Croatian: A cognitive analysis*. Jezikoslovlje, Vol. 4 No. 2, 2003.

Belaj, Branimir. *Prototipno-kontekstualna analiza povratnih glagola u hrvatskom jeziku*. Suvremena lingvistika, Vol. 51-52 No. 1-2, 2001.

Duong, Huu Bien. *Fictive motion: Some models in cognitive linguistics*. Cogent Arts & Humanities, 2021.

Glavaš, Zvonimir. *Semantičke uloge u suvremenim lingvističim teorijama*, Hrvatistika: studentski jezikoslovni časopis, Vol. 6. No. 6, 2012.

Hrvatski jezični portal

Jelić, Vojin. *Andjeli lijepo pjevaju*, 151. tom Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb, 1984.

Jurak, Karlo. *Epistemičke mutacije u lingvistici od predstrukturalizma do poststrukturalizma s posebnim naglaskom na tumačenje značenja*, Čemu: časopis studenata filozofije, Vol. XII, No. 23, 2015.

Katičić, Radoslav. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Treće, poboljšano izdanje*, Globus, Zagreb, 2002.

Milković, Alen. *Razmatranje glagolske prijelaznosti i povratnosti u hrvatskome jeziku*, Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Vol. 35 No. 1, 2009.

Parizoska, Jelena, Omazić, Marija. *Sheme dinamike sile i promjenjivost glagolskih frazema.*, Jezikoslovlje, Vol. 21. No. 2., 2020.

Pranjković, Ivo. *Funkcionalni stilovi i sintaksa*, Filozofski fakultet, Zagreb, SL 41/42, 519-527, 1996.,

Pranjković, Ivo. *Gramatika u riječima i riječi u gramatici*, Matica hrvatska, Zagreb, 2016.

- Raguž, Dragutin. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Vlastito izdanje, Zagreb, 2010.
- Silić, Josip, Pranjković, Ivo. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta, 2. izdanje*. Školska knjiga, Zagreb, 2008.
- Tabakowska, Elżbieta. *Gramatika i predočavanje. Uvod u kognitivnu lingvistiku*, FF press, Zagreb, 2005.
- Talmy, Leonard. *Force Dynamics in Language and Cognition*. Cognitive Science 12. University of California, Berkley, 1988.
- Tanacković Faletar, Goran. *Semantički opis nesamostalnih (kosih) padeža u hrvatskom jeziku i njegove sintaktičke implikacije*. Distertacija Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, 2011.
- Vendler, Zeno. *Linguistics in Philosophy*, Ithaca, N. Y., Cornell University Press, 1967.
- Werkmann Horvat, Ana. *Modalnost u Hrvatskom jeziku: Što trebamo i moramo znati o njoj?*, Filozofski fakultet u Osijeku, 2023.

7. Sažetak / Abstract

Koncept prijelaznosti iz kognitivnolingvističke perspektive, koja interpretira jezik kao odraz čovjekovih mentalnih sposobnosti, uspoređuje se sa tradicionalnim gramatičkim pristupima ovom jezičnom fenomenu, koji stavljaju sintaksu u fokalnu točku jezične analize. Kognitivna gramatika opisuje jezik preko kontinuirane interakcije sintakse, semantike i pragmatike, i time pruža potpuniji te sveobuhvatniji opis pojedinog njegovog aspekta, kao što je slučaj sa unutarjom glagolskom kategorijom prijelaznosti. Za razliku od tradicionalnih gramatika hrvatskoga jezika, koji opisuju prijelaznost kao sintaktičku sponu predikata i izravnog objekta, funkcionalistički pristup kognitivne lingvistike uzima u obzir čitav niz semantičkih i pragmatičkih čimbenika koji formalistički pristupi zanemaruju.

Ključne riječi: prijelaznost, kognitivna lingvistika, kognitivna gramatika, sintaksa, semantika, pragmatika, tradicionalne gramatike, funkcionalistički pristup, formalistički pristup

The concept of transitivity from the perspective of cognitive linguistics, which interprets language as a reflection of human's mental abilities, is compared to the traditional grammatical approaches to this linguistic phenomenon, which puts syntax in the focal point of linguistic analysis. Cognitive grammar explains language through the continual interaction of syntax, semantics and pragmatics, thus provides a more complete, comprehensive description of each

of its aspects, like in the case of the inherent verbal category of transitivity. In contrast to the traditional grammars of the Croatian language, which describe transitivity as the syntactic link of the predicate and the direct object, the functional approach of cognitive linguistics takes into consideration a series of semantic and pragmatic factors that the formalistic approaches ignore.

Key words: transitivity, cognitive linguistics, cognitive grammar, syntax, semantics, pragmatics, traditional grammar, functionalistic approach, formalistic approach

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Domagoj Ilić kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja sveučilišnog/e prvostupnika/ce Kroatiskog jezika i književnosti ^{II. Povijesti umjetnosti}, izjavljujem da je ovaj završni rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio završnog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga završnog rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 26.9.2024.

Potpis

Domagoj Ilić

Izjava o pohrani i objavi ocjenskog rada
(završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - podertajte odgovarajuće)

Student/ica:

Domagoj Šlobrić

Naslov rada:

Koncept prijelaznosti iz
kognitivolingvističke perspektive

Znanstveno područje i polje:

Kognitivna gramatika

Vrsta rada:

Završni rad

Mentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):

Helena Barić, v. pred. dr. sc.

Komentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):

Članovi povjerenstva (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):

Helena Barić, v. pred. dr. sc.
Željka Korljan Bilić, v. lekt. dr. sc.
Marijama Tomelić Luđen, prof. dr. sc.

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog ocjenskog rada (završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada.

Kao autor izjavljujem da se slažem da se moj ocjenski rad, bez naknade, trajno javno objavi u otvorenom pristupu u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti (NN br. 119/22).

Split, 26. 9. 2024.

Potpis studenta/studentice:

Domagoj Šlobrić

Napomena:

U slučaju potrebe ograničavanja pristupa ocjenskom radu sukladno odredbama Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima (111/21), podnosi se obrazloženi zahtjev dekanici Filozofskog fakulteta u Splitu.